

İklim Estetiği: Bir Sanat Pratiği

Şule Sayan¹

Özet

İnsan etkinliklerinin ekosistemler üzerindeki etkisini ifade eden Antroposen terimi, içinde yaşadığımız jeolojik çağı tanımlamaktadır. Bu çağda başta iklim değişikliği olmak üzere birçok çevresel sorun görülmektedir. İklim değişikliğinin sorunlaşp sanatın gündemine girmeye başlaması ve estetik tarafınının görünümüleri ise 1960'ların ilk çeyreğine rastlamaktadır. Bu koşullarda değişen sosyal ve politik gündeme bağlı olarak çağdaş sanatçılar, küresel ısınmanın yıkıcı etkilerini gözler önüne sermek ve toplumsal farkındalık oluşturmak amacıyla çeşitli sergi ve projeler gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede iklim eksenli melez çalışmaların toplumun dikkatini küresel ısınmaya ve gelecekteki olası çevresel tehlikelere çekmesi gibi bir yararı olabilir. Çalışma iklim değişikliğini merkezine alan ve güncel sanatta bu krizi bir pratik olarak sergileyen sanatçıların örnek çalışmalarına odaklanmaktadır. Ayrıca ele alınan bu eserlerin, hem yaratıcı bir ifade biçimi hem de güçlü bir toplumsal diyalog aracı olarak nasıl işlev gördüğü ve iklim hassasiyeti ile ilgili eylem çağırısı yapma gücü araştırılmıştır.

GİRİŞ

İklim değişikliği, yalnızca basit çevresel bir sorun değil, aynı zamanda kültürel, sosyal ve estetik bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu problem, insanoğlunun doğayla olan ilişkisini, mekânsal algısını ve sanata bakış açısını derinden etkilemiştir. Sanatçılar, iklim krizi ve onun yıkıcı sonuçlarının sebep olduğu sosyal, ekonomik ve politik sorunlara dikkat çekmek için çeşitli sanatsal pratikler geliştirmiş; bu yolla, hem mevcut ekolojik yıkımı gözler önüne sermeye hem de daha sürdürülebilir bir gelecek hayal etmeye çalışmışlardır. Sanat, böylece yalnızca bir ifade aracı olmaktan çıkıp toplumsal algı belirleyicisi, farkındalık yaratma yöntemi halinde gelmiştir. Bu bağlamda iklim estetiği, çevresel meselelerin görsel sanatlar aracılığıyla görünür kılınmasını ve sanatsal üretimlerin, iklim krizine dair söylemsel

1 Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi
ORCID: 0000-0002-6959-3452, sulesayan@harran.edu.tr

ve görsel alanlarda nasıl ifade edildiğini inceleyen bir disiplin olarak öne çıkmaktadır.

İklim estetiği, özellikle son yıllarda sanat tarihi, ekoloji ve sosyoloji gibi çeşitli alanlarda giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Çünkü konunun acilliği ve vahametinde kaynaklı bir dokunulmazlığı da söz konusudur. Bu estetik anlayış, sanatta geleneksel ifade yöntemlerinin sınırlarını zorlayarak izleyiciye yalnızca görsel bir deneyim sunmakla kalmaz; aynı zamanda onları düşünmeye, farkındalık kazanmaya ve hatta eyleme geçmeye davet edebilir. İklim krizine dair sanatsal temsillerin toplumsal hafızada nasıl yer ettiği, kamusal alanlarda nasıl yankı bulduğu, bireysel veya kolektif eylemliliği nasıl tetikleyebileceği üzerine yapılan çalışmalar, bu yeni estetik yaklaşımın önemini vurgulamaktadır. Sanat, bu estetik ve etik sorumluluğu yüklenerek topluma iklim değişikliğinin somut etkilerini daha çarpıcı bir şekilde aktarma gücüne sahiptir. İklim krizinin yalnızca bireysel bir sorun olarak değil, kolektif bir tehdit olarak algılanması gerektiğini vurgulayan sanatçılar, bu krize dair çalışmalarında, insan ve doğa arasındaki karmaşık bağı, gezegenin yıkımını ve bu yıkım karşısında alınabilecek olası önlemleri irdelemektedir. İklim estetiği ve bunun sanatsal pratik görünümü bu açıdan, sanatın politik bir boyut kazandığı bir alan olarak değerlendirilebilir. Geleneksel sanat formlarından farklı olarak, iklim estetiği, sanatçının kişisel ifadesinin ötesinde bir toplumsal sorumluluğu da barındırır. Bu sorumluluk, yalnızca sanatsal üretimle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda sanatın toplumsal, politik ve ekolojik bir araç olarak yeniden tanımlanmasını da içerir.

Bu çalışmada, içinde yaşadığımız jeolojik çağda (Antroposen Çağı) güncel sanat ve iklim değişikliğinin birbirini besleyen sanatsal yaklaşım ve pratiklerine bakmayı amaçlamıştır. Bu sebeple çalışma literatür taraması yapılarak, ekosistemin karmaşık yapısına dair çoğunlukla bilimsel verilerden beslenen ve iklim estetiğinin pratik alındığı örnek sanatçı işleri üzerinden irdelenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde güncel sanatın ekolojik duyarlılığı ve iklim değişikliğine olan bakış ele alınmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde ise iklim estetiği ve bunun güncel sanattaki örneklerine yer verilmektedir. Bu araştırmanın iklim estetiğinin yalnızca sanatsal bir pratik değil, aynı zamanda iklim hassasiyetine karşı olumsuz gelecek senaryoları için olumlayıcı, iyileştirici, farkındalıklı bir modelleme örneği olmaları ve sürdürülebilir politikaya olan katkısı perspektifinde alandaki diğer çalışmalara katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

GÜNCEL SANATTA İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNE BAKIŞ

Günümüzde pek çok kez maruz kalınan doğa felaketleri dünyanın bir iklim krizi içerisinde olduğunu kanıtlar niteliktedir. Özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra nüfusun yükselmesiyle birlikte artan fosil kaynakların tüketimi gezegenin iklimsel dengesini bozmuştur. Bilim insanlarının Antroposen olarak adlandırdıkları bu sürece insan faaliyetlerinin dünya üzerindeki jeolojik etkisi sebep gösterilmektedir (Gecikmez, 2023: 249). Bu çağ, insanın yeryüzünde yalnızca bir yaşam formu değil, aynı zamanda bir jeolojik güç olarak kabul edildiği bir dönemi temsil eder. 250 yıllık kapitalizm sürecinde insan kaynaklı bu etki çok hızlı ve yaşamın her boyutunu kuşatıcı bir hal almıştır. Bu anlayış, ağırlıklı olarak metodolojik birtakım çıkarımlar ima etmekte ve içinde gizlenen daha derin ontolojik çatlaklar barındırmaktadır. Bu bağlamda, iklim değişimi tüm sonuçlarıyla sosyal bilimler ve beşerî bilimlerin temel kapasitesiyle insanlık-doğa ilişkisinin bir çerçevesine varmaktadır (Dağlı ve Polat, 2024: 524).

İklim değişikliği ile ilgili bilimsel yazın, çevre raporlaması, belgesel filmlerde son dönemde gördüğümüz yoğunluk; çevre bilincini artırmada ana akım medya, araştırmacı gazeteciliğin yanı sıra sanatın nasıl bir rolü olabileceğine ilişkin soruları gündeme getirmiştir (Sezgin, 2020: 20). Ekolojinin ve dolayısıyla iklim hassasiyetinin sorunlaşp sanatın problematikleri arasına girmesi 1960'ların sonlarına rastlamaktadır. Söz konusu yıllar, kapsamlı bir çevre anlayışının belirginleşmeye başladığı yıllardır. O zamandan bu güne birçok sanatçı iklim değişikliği üzerine işler üretmektedir. Sanatta gelişen ve değişen bu durum, doğaya insan etkisiyle verilen zararın hızının, yoğunluğunun ve kapsamının ciddi boyutlara ulaşmasıyla ilgilidir. Bu koşullarda iklim problemine odaklanan sergi ve projelerin, toplumun dikkatini küresel ısınmaya ve gelecekteki olası çevresel tehlikelere çekmesi gibi bir yararı olabilir. İklim bilimi tartışmalı olarak sadece gelecekteki etkileri öngörmek ve azaltmak için değil aynı zamanda mevcut bakış açısını değiştirecek politik ve zamansal mantığı yeniden gözden geçirmeyi, bunları tanımlayan sanatları incelemek için karmaşık kültürel bir entegrasyonu da kendisi ile birlikte getirmektedir (Yussoff ve Gabrys, 2011). İklim değişikliği ve bununla ilgili pek çok sergi, doğayla insan arasındaki ilişkiyi radikal bir şekilde dönüştürerek sanatın estetik ve etik çerçevesini yeniden şekillendirmiştir. Sanatın çevreyle kurduğu yeni ilişki, doğanın insan merkezli bir şekilde yeniden tanımlanmasını değil, tam tersine insanın doğaya duyduğu sorumluluğu ön plana çıkaran bir estetik ve toplumsal bilinç inşa etmeyi amaçlar. Sanat, iklim krizine duyarlılıkla yaklaşarak çevresel yıkımın boyutlarını görünür hale getirmekte ve izleyiciyi doğaya karşı sorumlu bir tavır almaya davet etmektedir. Bu yeni estetik anlayış, yalnızca doğanın

estetik açıdan yeniden yorumlanmasını değil; aynı zamanda, doğayla uyum içinde sürdürülebilir bir gelecek tahayyülünü de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, sanat, ekolojik bir farkındalık yaratmanın ötesine geçer; doğayla uyumlu yaşam pratiklerinin ve sürdürülebilir bir dünya tasarımının zeminini hazırlar. Sanat rahatsız edici duyguları, kararsız ve çelişkili motifleri ile dünyayı anlamının yeni yollarının keşfedilmesi iklim değişikliğinin anlaşılması için gerekli olan bakış açısını sağlayabilme gücüne sahiptir (Hannah, 2013). Sanat pratikleri, insan-doğa ilişkisini eleştirel bir gözle yeniden tanımlayarak, estetik formlar yoluyla kolektif bir bilinci harekete geçirme potansiyeline sahiptir. Bu olgunun daha derin durumunun çağdaş sanat ortamını yakından ilgilendirmeye başladığı görülmektedir (Knebusch, 2008).

İKLİMİN ESTETİĞİ, SANATÇI OKUMALARI

İklim estetiği, sanatın eleştirel bir araç olarak, iklim hassasiyetini görsel ve kavramsal temsillerinin ortaya koyulduğu yeni bir ifade biçimidir. Bu ifade biçimi, doğa üzerindeki insan müdahalesine dair bir farkındalık yaratmakla kalmaz; aynı zamanda izleyiciyi çevreye karşı sorumlu bir birey olmaya teşvik eder. Bu bağlamda sanat, iklim krizini sıradan bir estetik tema olarak değil, toplumsal bir mesele olarak ele alır.

Güncel sanatta iklim estetiği, çevreye duyarlılığı artıran, ekolojik farkındalık yaratmaya yönelik sanatsal pratikleri ifade eder. Sanatçılar, çevresel yıkımın etkilerini görünür kılmak, iklim krizinin boyutlarını gözler önüne sermek ve bireyleri bu konuda bilinçlendirmek amacıyla eserler üretirler. Bu eserler, yalnızca bireysel duyarlılığı değil; aynı zamanda kolektif bir bilinç ve dayanışma ihtiyacını da vurgular.

Günümüzde iklim estetiği, sanatın toplumsal bir sorumluluğu yerine getirmesine olanak tanır. Sanatçılar, iklim krizinin toplumsal adaletsizlikleri nasıl derinleştirdiğini ve ekosistemler üzerindeki yıkıcı etkisini eserleri yoluyla görünür hale getirirler. Bu sanatsal pratik, insanın doğa üzerindeki egemenliğini sorgularken, doğayla uyumlu bir yaşama dair alternatif yolları da gündeme getirir. Sanat, iklim krizine dair estetik bir bakış açısı sunarak, bireysel farkındalıktan kolektif bilinçlenmeye uzanan bir yelpazede izleyici üzerinde kalıcı etkiler yaratma potansiyeline sahiptir.

Sanatın iklim krizi karşısında üstlenebileceği rol, sadece ekolojik farkındalık yaratmakla sınırlı kalmaz; aynı zamanda iklim krizinin etkilerine karşı toplumsal bir dayanışma ve eylem çağrısı yapar. Sanatçılar, doğayla olan uyumsuzluğu, çevresel adaletsizliği ve iklim krizinin etkilerini eserlerinde işleyerek, hem estetik hem de etik bir sorumluluğu üstlenirler. Bu estetik

yaklaşım, insanın doğayla olan bağıny yeniden düşünmesini sağlarken, sürdürülebilir bir geleceğin ancak doğaya saygı duyan ve ekolojik dengenin önemini kavrayan bir kolektif bilinçle mümkün olduğunu savunur.

Bu tür eko-faydacı yaklaşımların belirli projeler ve sergilerle artması toplumun dikkatinin çevreye ve iklim değişikliğinin yarattığı tehlikelere odaklanması açısından kuşkusuz yararı vardır (Sezgin, 2020: 22). Ancak bu sergilerin ekoloji odaklı oluşu, serginin veya projenin perspektifinin, amaçlarının ya da üretim şeklinin irdelenemeyeceği, eleştirilip meşruluk düzenin tartışılmayacağı anlamına gelmez. Çünkü yeşil görünümlü bazı sergilerin ve pratiklerinin kimi zaman kendisi, yaklaşımı ya da icrası gereği ekoloji karşıtı bir yerde konumlanabilmektedir. Eserlerin taşınması, kullanılan teknoloji ve enerji, galerilerin havalandırılma yöntemleri, katalog basımı sonucunda yarattıkları karbon ayak izi gibi küresel ısınmada pay sahibi iklim inkârcılığı yönü, bu projelere dayalı karmaşa ve çelişkileride barındırabilmektedir. Sanatın ekolojiyi mesele edindiği girişimlerin beraberinde getireceği vaatleri ve bunlarla uyuşmayan tehlikelerini izleyici ölçüp tartabilmelidir. Bu bakımdan iklim krizinin şüphe götürmez aciliyetini vurgulamak için estetik incelikten vazgeçmek ve temsilin karışıklığını minimize etmek gerekebilir. İklim estetiği, iklim konusunda farkındalığı artırmaya ve yaratıcı çözümlere yönelik çalışmaları amaçlasa da, mevcut sanatsal pratiği de kapsayacak şekilde kullanılacaksa, sürdürülebilirlik ve çevre adaleti için çelişkilerinide sorgulaması gerekir. Bu nedenle iklimin estetik yönüne ve bunun sanatsal pratik yansımalarına bakarken, parçası olduğu manzarayı görmezden gelmemek gerekebilir. Bu minvalde de bilimin gerçekliğini reddetmeyen, ama aynı zamanda ekolojik söylemi de temsil eden temkinli, eleştirel bir gerçekliğe ihtiyaç vardır (Sezgin, 2022: 23).

Günümüz sanatçıları, iklim krizi, çevresel adaletsizlikler ve ekosistemlerin yıkımı gibi küresel meselelere dikkat çekerek, sanatın hem bireysel farkındalık yaratma hem de kolektif bir bilinç oluşturma gücünü ortaya koyan işler üretmişlerdir. Bu sanatçılardan ilki çevreye duyarlılığıyla tanınan Danimarkalı sanatçı Olafur Eliasson'dur. Eliasson, bir sanatçı olarak iklim krizinin etkilerini görünür kılmak ve izleyicinin bu konuya dair farkındalığını artırmak için eleştirel eserler üretmiştir. Sanatçı izleyicinin deneyimini geliştirmek için ışık, su ve hava sıcaklığı gibi temel malzemeleri kullanan buzu merkezine aldığı heykel ve büyük ölçekli enstalasyonlar üretmektedir. Eliasson'un 2014'te Kopenhag'da düzenlenen "Ice Watch" adlı enstalasyonu, Grönland'dan getirilen devasa buz bloklarını halka açık bir meydana sergilemiş ve izleyicilere bu buzları dokunarak deneyimleme imkânı sunmuştur. (Şekil 1-2). Eser, küresel ısınmanın sonuçlarını somut bir biçimde gözler önüne sererek iklim krizinin elle tutulur etkilerini düşündürmeyi amaçlamaktadır.

Eliasson'un çalışmaları, doğaya ait bir parçayı doğrudan sergileyerek, insanların çevreyle olan bağlarını güçlendirmeye ve iklim krizine karşı daha duyarlı bir bakış açısı geliştirmeye teşvik etmektedir.

Şekil 1. Olafur Eliasson, *Ice Watch* (Buz Nöbeti), 2014.

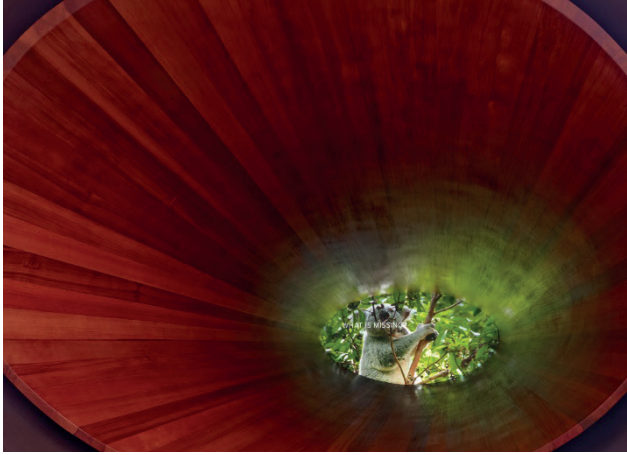
Şekil 2. Olafur Eliasson, *Ice Watch* (Buz Nöbeti), 2014.

Bir diğer sanatçı Maya Lin "What is Missing?" (Ne Eksik?) adlı projesiyle, iklim değişikliği ve biyolojik çeşitlilik kaybı gibi çevresel meseleleri gündeme taşır. Şekil 3'de görülen çalışma, ilk kez 2009'da yayınlanan ve ziyaretçilerin videoları ve sesleri keşfetmesi, türler ve habitat kaybı hakkında bilgi edinmesi ve geleceğin gidişatını değiştirmenin yollarını bulması için devam eden bir etkileşimli projedir (Macaulaylibrary: 2017). Sanal bir bellek alanı olarak kurgulanan bu projede Lin, iklim değişikliğinin ve insan müdahalesinin dünyadaki ekosistemler üzerinde yarattığı yıkımı

belgelemeyi amaçlamaktadır. Eser, türlerin şu anki altıncı büyük yok oluşu hakkında bilim temelli sanat eserleri aracılığıyla farkındalık yaratmak ve yaşam alanlarını onararak karbon emisyonlarını azaltabileceğimizi hem de türleri koruyabileceğimizi vurgulamak temelli yaratılmış çok mekanlı bir anıt modellemesidir. Bu amaçla, izleyicilere doğanın değişimlerini ve kayıplarını düşünme fırsatı sunmaktadır. Lin'in çalışması, sanal ortamda sunulması sayesinde çok daha geniş bir kitleye ulaşarak, çevresel bilinci artırmayı hedefler ve doğayla uyumlu bir gelecek için kolektif sorumluluğu hatırlatır

Şekil 3. Maya Lin, *What is Missing?* (Ne Eksik?), 2009.

Şekil 4. Maya Lin, *What is Missing?* (ayrıntı), 2009.

Çalışmalarıyla söz konusu iklim değişikliğine dair eleştiriler sunan bir diğer sanatçı John Gerrard'dır. Dijital teknolojiyi çevresel bir eleştiri aracı olarak kullanan Gerrard, sanatıyla iklim estetiğini yeni medyayla buluşturarak geniş kitlelere ulaşmaktadır. Gerrard'ın tanınmış eserlerinden biri olan "Western

Flag” adlı çalışması, dijital ortamda oluşturulmuş bir video enstalasyondur. İlk kez 2017’ de Londra’daki Somerset House’un avlusunda bir ay boyunca büyük ölçekli bir led ekran heykeli olarak sergilenmiştir. Petrol endüstrisinin yıkıcı etkilerini ele alan bu video, ABD’deki ilk petrol kuyusunun bulunduğu yere dijital olarak yerleştirilmiş bir karbon bayrağını gösterir. Kara dumanla kaplanmış bu bayrak, fosil yakıt kullanımının çevre üzerindeki tahribatını sembolize ederken bir uyarı niteliğindedir. Gerrard’ın pratiği, iklim krizine sebep olan endüstriyel faaliyetlerin görünmez boyutlarını gözler önüne sererken, izleyiciye petrol bağımlılığının sonuçlarını düşündürmeyi amaçlar.

Şekil 5. John Gerrard, Western Flag (Batı Bayrağı), Londra, 2017.

Japon sanatçı Hiroshi Sugimoto ise ekosistemin geçirdiği dönüşümleri fotoğraf sanatı aracılığıyla sergilemiştir. Sugimoto’nun doğa manzaraları ve okyanus temalı eserleri, iklim değişikliğinin doğa üzerindeki etkilerini soyut bir biçimde işler. Sugimoto’nun iklim hassasiyeti üzerine fotoğraf pratiği izleyiciyi doğanın estetik değerini ve insanın bu değer karşısındaki sorumluluğunu yeniden düşünmeye davet ederken iklim estetiğinin bireysel farkındalık yaratmadaki gücünü gösterir.

Şekil 6. Hiroshi Sugimoto, *Boden Denizi, Uttwil, 1993.*

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünya’da yaşanan çevresel problemler ve onun devamındaki iklim krizi tüm gezegen için konunun acilliği ve vahametinden dolayı dünya gündemini meşgul etmektedir. İklim değişikliğinin etkilerini en aza indirmek için başlatılan eylemler, farklı disiplin alanlarını içine alarak genişlemektedir. Bu koşullarda günümüzde artan aktivizm hareketleri ile güncel sanatçılar iklimin estetik yönüne temas eden sanatsal pratiklerinde eserler üretmişlerdir. Sanatçılar, ekosistem ve insan arasındaki kırılgan ilişkiyi estetik bir bakış açısıyla ele alarak, iklim krizine dair farkındalık oluşturmakta ve izleyiciyi bu konuda düşünmeye davet etmektedir. İklim estetiği, bir ifade aracı olmaktan çıkarak, çevresel meselelerde toplumsal bilinç oluşturan ve ekolojik farkındalığı artıran bir pratiğe dönüştürmüştür.

Olafur Eliasson, Maya Lin, John Gerrard gibi ekoloji odaklı işler üreten sanatçılar eserlerinde doğaya duydukları saygıyı ve çevresel bilinci estetik bir anlayışla birleştirerek, iklim krizine dair sanatsal pratiklerle sunmuştur. İklim estetiği, bu örnekler aracılığıyla yalnızca bireysel farkındalık yaratmakla kalmaz, aynı zamanda toplumda sürdürülebilirlik bilincini teşvik ederek kolektif bir bilinç yaratma gibi bir yararı olabilir. Sanatçılar, ekolojik meseleleri ele alan ve tabiatla uyum içinde bir yaşamı sanatsal pratikler aracılığıyla görünür kılan bu eserleriyle, izleyiciyi iklim hassasiyetine karşı duyarlılığa ve eyleme davet eder. Fakat bu yeşil görünümlü eserler iklim değişikliği konusunda farkındalığı artırmaya yönelik çalışmaları amaçlasalar da, eserlerin taşınması, üretimi, doğaya direk müdahalesi, katalog basımı

sonucu yarattıkları karbon ayak izi dolayısıyla küresel ısınmada pay sahibidir. Öte yandan ekolojik sorunları yaratıcı yollarla ele alan iklim estetiği, ekolojik felaketin boyutu ile insanlığın bu felaket karşısındaki umursamaz tutumu arasındaki uyuşmazlıkta, faydacı bir inşayı mümkün kılabilir. Sanatçılar, iklim krizine duyarlı eserleriyle, bireylerin ve toplumların çevreye yönelik sorumluluklarını hatırlatmakta ve daha sürdürülebilir bir dünya için kolektif bir dayanışmanın temelini atmaktadır. Bu bağlamda, sanat, doğayla uyumlu yaşam pratiklerinin ve ekolojik bir geleceğin kapılarını aralayarak, hem estetik bir anlayış hem de etik bir sorumluluk sunar.

Kaynakça

- Bayram, D. ve Polat, B. (2024). İklim Değişikliği ve Sanat, Kesit Akademi Dergisi, Sayı 39, 521-544, Doi: 10.29228/kesit.76683
- Gabrys, J. ve Yussoff, K. (2011). Climate Change and The İmagination, Wires Climate Change, 2 (4), 516-534. <http://dx.doi.org/10.1002/wcc.117>
- Gecikmez, E. (2023). İklim Krizi Çağında Güncel Sanat Eğilimleri, Tıyhe Sanat ve Tasarım Dergisi Cilt: 8 Sayı: 15, 248 - 262, <https://doi.org/10.55004/tykhe.1343532>
- Hannah, D. (2013). Art and climate change references. İçinde, *Climate Change: An Encyclopedia of Science and History*, 92-96, ABC-CLIO.
- Knebusch, J. (2008). Art and climate change perception outline of a phenomenology of climate. İçinde S. Kagan, ve V. Kirchberg (Ed.), *Sustainability: A New Frontier for the Arts and Culture* 242-261, Akademische Schriften.
- Macaulaylibrary (2017). https://www.macaulaylibrary.org/2017/02/27/what-is-missing/?doing_wp_cron=1730891852.0099389553070068359375
- Sezgin, E. (2022). Sanat ve Ekoloji; Sanat, Yaşam, Üretim, (Derl: S. Eda, Çev: Tokmakçioğlu M.), İletişim Yayınları.